

УДК: 373.1.02, 373.3/5.048:331.548

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-500-508](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-500-508)

Охріменко Зорина Володимирівна кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії виховання готовності до ринку праці Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлинського, буд. 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-7217-100X>

Морін Олег Леонідович кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-організаційним відділом Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлинського, буд. 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-5756-8359>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУЧАСНИХ УЧНІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті актуалізовано необхідність цілеспрямованого методично обґрунтованого процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій у сучасних учнів. За результатами констатувального етапу експерименту встановлено особливості сформованості рівнів розвитку професійно-ціннісних орієнтацій у учнів підліткового і старшого шкільного віку. Виокремлено ряд чинників, які негативно впливають на ефективність формування у учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності у освітньому процесі.

Обґрунтовано методику проведення формувального етапу дослідження, метою якого є визначення ефективності впровадженної в освітню практику педагогічної технології формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів. Визначено, що технологія формування в учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в сучасних соціально-економічних умовах, постає як сукупність способів, прийомів, принципів і методів профорієнтації, що базуються на методичному арсеналі особистісно орієнтованого підходу, та відповідають таким вимогам як діалогічність, діяльнісно творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку, представлення учню необхідного простору свободи, для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і засобів у професійному самовизначенні і подальшому професійному становленні.

Умовами ефективності формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів визначено: індивідуальний підхід, діалогічність, самовираження, творчість, предметно-ціннісна діяльність. Наголошено, що результативність зазначеної технології буде залежати від систематичності, цілісності, керованості змісту, форм і методів формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності та постійного моніторингу передбачуваних змін.

За результатами формувального експерименту зроблено висновок, по-перше, про керованість процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів, по-друге, про ефективність позитивного впливу на нього запропонованої педагогічної технології формування професійно-ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійно-ціннісні орієнтації, педагогічна технологія, професійне самовизначення, підлітки, старшокласники.

Ohrimenko Zorina Volodymyrivna PhD in Pedagogy, head of the laboratory for education of readiness for the labor market Institute of Problems on Education of the of the NAES of Ukraine, M. Berlinskoho St., 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-7217-100X>

Morin Oleh Leonidovych PhD in Pedagogy, senior research fellow head of the scientific and organizational of the department Institute of Problems on Education of the of the NAES of Ukraine, st. M. Berlinskoho, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-5756-8359>

FORMATION OF PROFESSIONAL AND VALUE ORIENTATIONS IN MODERN STUDENTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECT

Abstract. The article highlights the need for purposeful methodically sound process of formation of professional and value orientations in modern students. According to the results of the ascertaining stage of the experiment, the peculiarities of the formation of the levels of development of professional and value orientations in adolescents and high school students were established. A number of factors that negatively affect the effectiveness of the formation of students' professional and value orientations to work in the educational process have been identified.

The method of conducting the formative stage of the research is substantiated, the purpose of which is to determine the effectiveness of the pedagogical technology of formation of professional and value orientations in students introduced into educational practice. It is determined that the technology of formation of students' professional and value orientations to work in modern socio-economic conditions, appears as a set of methods, techniques, principles and methods of career guidance, based on the methodological arsenal of personality-oriented approach, and meet such requirements as dialogue, activity creative nature, aimed at supporting individual development, providing the student with the necessary space for freedom, for independent decision-making, creativity, choice of content and means in professional self-determination and further professional development.

Conditions for the effectiveness of the formation of professional and value orientations in students are determined by individual approach, dialogue, self-expression, creativity, subject-value activity. It is emphasized that the effectiveness of this technology will depend on the systematic, integrity, manageability of content,

forms and methods of forming professional and value orientations of students to work and constant monitoring of expected changes.

According to the results of the formative experiment, a conclusion was made, firstly, on the controllability of the process of formation of professional and value orientations in students, secondly, on the effectiveness of the positive impact on the proposed pedagogical technology of professional and value orientations.

Keywords: value orientations, professional-value orientations, pedagogical technology, professional self-determination, teenagers, high school students.

Постановка проблеми. Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності особистості, адже дозволяє співвідносити власні індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими у суспільстві цінностями і нормами. Науковцями доведено, що в процесі освітньої діяльності формуються соціальні установки учнів, внутрішня готовність до дії відповідно до засвоєних знань, яка поступово перетворюється в переконання особистості, що стають її життєвими правилами, визначають професійно-ціннісні орієнтації відповідно до індивідуального та соціального досвіду, суспільних і особистих потреб та інтересів. Становлення і розвиток особистості, її ціннісної сфери, дозволить у майбутньому випускникам закладів загальної середньої освіти активно включитися в суспільне і професійне життя, що загалом має позитивно вплинути на українське суспільство в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах.

Однак, ціннісні орієнтації підростаючої особистості характеризуються динамічністю та нестійкістю, з одного боку, а з іншого на ціннісну сферу особистості суттєво впливають зовнішні чинники, пов'язані з втратою відчуття стабільності, що притаманно сучасному глобалізованому світу, і зокрема, українському суспільству.

Зазначене вище свідчить про важливість цілеспрямованого, методично обґрунтованого процесу формування ціннісної сфери учнів. Отже, сучасна освіта має бути спрямована на впровадження інноваційних технологій, орієнтованих на формування несуперечливої системи ціннісних орієнтацій, яка дозволить особистості ефективно реагувати на постійно змінювані умови життя, самостійно працювати над підвищенням професійного рівня, критично мислити, активно і творчо діяти, бути конкурентоздатною на ринку праці.

Дефіцит науково-методичного супроводу процесу формування ціннісних орієнтацій у учнів у сучасному освітньому процесі актуалізує тему нашого дослідження, яке спрямоване на обґрунтування теоретико-практичного аспекту формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів. Дослідження здійснювалося в контексті теми НДР лабораторії виховання готовності до ринку праці Інституту проблем виховання НАПН України, суть якого полягала в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці теоретико-методологічних засад формування в учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій окресленої проблеми дає змогу констатувати, що дослідники (О. Ігнатович, Д. Закатнов, Н. Отрощенко, М. Піддячий, О. Серета, М. Скиба, З. Становських, Л. Федоренко, А. Шевенко та ін.) активно вивчають різні аспекти професійного самовизначення учнів в нових соціокультурних умовах. Наразі дослідження ціннісних аспектів професійного самовизначення учнівської молоді (І. Бех, І. Волощук, Г. Вороніна, Г. Радчук, та ін.) є одним із актуальних напрямків. Зміст поняття та структура професійно-ціннісних орієнтацій до педагогічної діяльності у студентів розкрито у дослідженнях О. Лисенко, Є. Мамчур, Г. Печерської, Н. Шемигон та ін.

Однак, аналіз психолого-педагогічної, навчальної і методичної літератури, вивчення закордонного і вітчизняного досвіду, освітньої практики засвідчує брак засобів для забезпечення формування в учнів закладів загальної середньої освіти професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності. Одним з провідних чинників такого стану речей є відсутність системного підходу до цього питання як в науковому, так і методичному аспектах його здійснення.

Мета статті – розкрити особливості й обґрунтувати технологію формування професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності у сучасних учнів.

Виклад основного матеріалу. Наукова обґрунтованість дослідження обумовлена покладеною у її основу парадигмою про те, що саме у межах понять «ставлення» і «ціннісне ставлення» розкривається у всій значущості професіоналізм особистості як домінуючий фактор детермінації професійного саморозвитку. Відтак, визначаємо, що професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності можуть тлумачитися як складне інтегральне утворення особистості, що характеризується певними для старшого підліткового та юнацького віку професійно-технологічними знаннями та способами дій, що супроводжуються відповідними морально-ціннісними надбаннями і в результаті цього об'єктивуються в емоційні переживання особистої значущості трудової діяльності в межах певного профілю навчання.

Дослідження сутності проблеми й напрямів її розв'язання дозволило визначити структуру ключового поняття, та виокремити рівні його сформованості. Базуючись на компонентно-процесуальній моделі свідомого привласнення зростаючою особистістю духовних цінностей [2], у структурі професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності, визначено пізнавальний компонент, який включає такі показники: рівень знань про зміст та специфіку майбутньої трудової діяльності та усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій для майбутньої трудової діяльності; емоційно-мотиваційний компонент та його показники: характер емоційних переживань під час навчання і праці, первинна сформованість мотивів до навчання і праці; критерій довільного імпульсу і такі показники: рівень прояву здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність та сформованість у трудовій діяльності вольових зусиль; практично-дієвий

критерій з показниками: готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, дієвість трудових умінь і навичок; самоціннісний критерій, який розкривають такі показники: рівень усвідомлення самоцінності та оцінка власної спроможності досягати поставлених цілей, певної мети (самоефективність).

Таким чином, зміст формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності полягає в оволодінні учнями об'єктивними знаннями про специфіку майбутньої трудової діяльності, які складають підґрунтя його емоційних переживань (емоція бажання), що спонукають до емоційно-ціннісної діяльності учнів (Я-виклик), та виявляються в готовності втілювати привласнену духовну цінність у практичну сферу (вчинок), яка супроводжується переживанням особистісної самоцінності. Отже, розвивальний рух учнів здійснюється від уявлення про специфіку майбутньої трудової діяльності до усвідомлення себе як суб'єкта професійного становлення; від позитивного ставлення до майбутньої трудової діяльності до емоційно-ціннісного самоствавлення; від здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність до уміння організувати власну професійно-ціннісну діяльність. Поєднує ці ланки самодіяльність учня спрямована на самопізнання, позитивне самоствавлення, самоефективність.

З метою вивчення реального рівня розвитку професійно-ціннісних орієнтацій у учнів було проведено констатувальний етап експерименту (вибірка складалася з 98 учнів 9-х класів і 86 учнів 11-х класів ЗЗСО м. Києва, Запорізької та Рівненської області). Було визначено, що 14% учнів від загальної кількості мають високий рівень сформованості професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності, середній рівень притаманний – 29% учнів, низький – 57% учнів. Інтерпретація результатів засвідчила значні розходження у рівнях знань про власні індивідуальні особливості та відмінність у кар'єрних орієнтаціях у старшокласників і підлітків. З'ясовано, що найменш розвиненим як у старшокласників, так і у підлітків є вміння узгоджувати вимоги майбутньої сфери професійної діяльності і власні індивідуальні особливості, а також ситуативна спроможність досягати поставлених цілей, певної професійної мети. Визначено, що 57% учнів мають поверхові та несистематичні знання про майбутню трудову діяльність. Найбільш проблемною ділянкою для учнів (47% старшокласників і 66% підлітків) є уміння узгоджувати власні індивідуальні особливості з вимогами бажаної професії та потребою у представниках певних професій на ринку праці. Наймеш виявленими у двох вибірках є мотиви служіння та стабільності місця проживання, при цьому у первинній сформованості мотивів до навчання і праці домінуючими є навчально-пізнавальні мотиви, а невираженими соціальні мотиви. Навчання і праця у частини учнів супроводжується зниженням самопочуття, активності і настрою, що негативно позначається на результатах діяльності. У цілому учні позитивно ставляться до саморозвитку як до процесу. Але, при цьому не володіють навичками саморозвитку, що унеможлиблює його реалізацію на практиці. Значна кількість учнів не докладає зусилля до подолання перешкод, розв'язання

проблем і завдань, постійно сумнівається у власних потенціалах, що негативно позначається на професійному становленні особистості.

Результати констатувального експерименту дозволили виявити ряд чинників, які негативно впливають на ефективність формування у учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності. Так, науково-методичне забезпечення процесу профільного і професійного самовизначення потребує оновлення в умовах реформування освіти. Простежується зосередженість педагогічних працівників на суто навчальній складовій освітнього процесу. Учні базової і старшої школи переважно мають суперечливу систему ціннісних орієнтацій, що втілюється у не сформованості професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності.

З метою визначення можливості удосконалити процес формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності **розроблено** методику формувального етапу дослідження. Під час планування формувального експерименту ми спиралися на положення, закладені у роботі «Методологія науково-педагогічних досліджень» авторів С. Сисоевої і Т. Кристопчук. Як зазначають автори, педагогічний експеримент дозволяє глибше, ніж інші методи, перевірити ефективність нововведень у виховану практику, порівняти значення різних факторів у структурі педагогічного процесу й обрати оптимальні, запропонувати їх поєднання для кожної окремої виховної ситуації, виявити належні умови реалізації певних педагогічних завдань. Крім того, експеримент дає можливість відкрити усталені, повторювані, істотні зв'язки між явищами, тобто вивчати закономірності, характерні для педагогічного процесу. У роботі зазначається, формувальний експеримент має на меті довести, завдяки яким факторам можна досягти необхідних результатів в освітньому процесі [5].

Таким чином, за своєю природою запланований нами для проведення формувальний експеримент мав на меті розкрити міру змін кінцевих результативних факторів внаслідок розгортання впровадження педагогічної технології формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності в умовах профільного навчання, яка має створити нові обставини перебігу освітнього процесу у експериментальних закладах.

На першому етапі формувального експерименту обґрунтовано технологію формування в учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в умовах профільного навчання. При обґрунтуванні означеного поняття ми виходили з того, що сучасне розуміння педагогічної технології пов'язано з пошуком способів максимального підвищення результатів за допомогою аналізу, відбору, конструювання та контролю всіх ланок освітнього процесу.

Педагогічній технології притаманні властивості алгоритмів. Тобто вони містять опис дій, послідовне виконання яких педагогічними працівниками в подібних умовах дозволяє досягти подібних результатів. Однак при цьому такі «алгоритми» обов'язково мають наступні характеристики: системність, концептуальність, науковість, інтерактивність, гарантованість результату,

відтворюваність, ефективність, якість навчання, його вмотивованість, інформативність, оптимальність, можливість відтворення в інших умовах [4].

При побудові педагогічної технології має бути закладено можливість при відтворенні педагогічними працівниками передбачених у ній форм, методів і засобів, вносити суб'єктивно значущий зміст у навчальний матеріал при роботі з кожною конкретною особою, сприяти формуванню готовності учнів до самонавчання і саморозвитку, широко застосовувати проблемні, пошукові і дослідницькі методи навчання, враховувати психологічні особливості кожного учня.

Сучасний рівень педагогічних і психологічних досліджень дозволяє вирішити проблему проектування педагогічних технологій формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів.

У низці робіт вітчизняних авторів виявлені істотні ознаки педагогічної технології: діагностичне цілеутворення і результативність, які передбачають ефективність і гарантоване досягнення цілей; алгоритмічність, цілісність і керованість, що забезпечують відтворюваність педагогічної технології; корегованість, що означає можливість постійної оперативного зворотного зв'язку; візуальність, що забезпечується застосуванням дидактичних і наочних матеріалів, інформаційно-комунікаційних засобів, різноманітної аудіовізуальної інформації; економічність, що має вираз у оптимізації праці вчителя, забезпеченні досягнення результату в визначенні терміни, наявності резерву навчального часу [1; 3; 4].

Відповідно, педагогічна технологія має будуватися на основі закономірностей функціонування системи взаємодії суб'єктів освітнього процесу в певних умовах навчання.

Базуючись на зазначеному вище визначено, що технологія формування в учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в сучасних соціально-економічних умовах, яка постає як сукупність способів, прийомів, принципів і методів профорієнтації, що базуються на методичному арсеналі особистісно орієнтованого підходу, та відповідають таким вимогам як діалогічність, діяльнісно творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку, представлення учню необхідного простору свободи, для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і засобів у професійному самовизначенні і подальшому професійному становленні. Сутність такої технології в тому, що вона базується на рефлексивно-вольових механізмах особистості, яка самовизначається у професії. Зміст технології, розкривають сукупність способів, прийомів, принципів і методів профорієнтації, обумовлених її метою і завданнями, послідовністю їх реалізації, наявністю відповідного інструментарію. Невід'ємною частиною технології є діагностичні процедури, що містять критерії, показники й інструментарій вимірювання результатів діяльності.

В профорієнтаційній технології принципово важливою стороною є позиція дитини, її ставлення, активність стосовно власного професійного

самовизначення. Саме тому, інтереси учня, його можливості, здібності та потенціал, визнання його автономії, повага до його індивідуальності мають перебувати у центрі профорієнтаційного процесу. За таких умов профорієнтаційна взаємодія з учнем полягає в зміщенні акцентів з орієнтування на самоорієнтування, з розвитку на саморозвиток, з визначення на самовизначення;

Визначено, що умовами ефективності технології формування в учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності є розв'язання наступних завдань: сприяння розвитку і саморозвитку учнів, виходячи з їх індивідуальних особливостей; підвищення продуктивності освітнього процесу за рахунок особистісного (самоціннісного) забарвлення предметного матеріалу; надання учням простору для прояву креативності та створення умов для самовираження; сприяння духовному вихованню і особистісному зростанню підростаючого покоління.

Наголошено, що результативність зазначеної технології буде залежати від систематичності, цілісності, керованості змісту, форм і методів формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності та постійного моніторингу передбачуваних змін.

На наступному етапі формувального експерименту здійснено безпосереднє впровадження запропонованої системи заходів формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності, а саме: розширено діапазон форм і методів профорієнтаційної роботи з учнями (профорієнтаційні лекції, вебінари, круглі столи, тематичні зустрічі, бесіди, ціннісна професійно-перетворювальна діяльність, тренінг, консультування, «профорієнтаційне портфоліо») та наповнено їх самоціннісним та професійно-ціннісним змістом.

За результатами формувального експерименту встановлено зміни рівнів сформованості у учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності: високий рівень 24% у експериментальній і 18% у контрольній групах (приріст 10% у експериментальній і 4% у контрольній), середній рівень 48% у експериментальній і 34% у контрольній групах (приріст 19% у експериментальній і 5% у контрольній), і відповідно низький рівень 28% у експериментальній і 48% у контрольній групах (зменшення на 29% у експериментальній і на 9,% у контрольній).

Зростання рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності у експериментальній групі надало підстави стверджувати, по-перше, про керованість цього процесу, по-друге, про ефективність позитивного впливу на нього запропонованої педагогічної технології формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження в ході якого було вивчено особливості сформованості професійно-ціннісних орієнтацій сучасних учнів до трудової діяльності, обґрунтовано й впроваджено педагогічну технологію засвідчили можливість цілеспрямовано впливати на процес формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів та ефективність запропонованих заходів.

Виявлено напрями удосконалення формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності. А саме, запропоновано впровадити у освітній процес ЗЗСО педагогічну технологію формування у учнів професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності, яка полягає у розширенні діапазону форм і методів профорієнтаційної роботи з учнями (профорієнтаційні лекції, круглі столи, тематичні зустрічі, бесіди, ціннісна професійно-перетворювальна діяльність, тренінг, консультування, «профорієнтаційне портфоліо») та наповненню їх самоціннісним та професійно-ціннісним змістом. Умовами ефективності формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів визначено: індивідуальний підхід, діалогічність, самовираження, творчість, предметно-ціннісна діяльність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Саме тому, перспективним напрямком є впровадження профорієнтаційних технологій у освітній процес, метою яких є формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до трудової діяльності в умовах дистанційного навчання, яке останнім часом набуває значного поширення в Україні.

Література:

1. Безпалько В. Слагаемые педагогической технологии. Москва: Педагогика, 1989. С. 28
2. Бех І. Д. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа : науково методичний журнал*. 2018. 1, 5-10.
3. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с.
4. Педагогічні технології підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри: методичний посібник / Д. О. Закатнов та ін. Київ: ІТТО НАПН України, 2015. 221 с.
5. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. С. 64-71.

References:

1. Bezpalko, V. (1989). *Slahaemye pedahohycheskoi tekhnolohyy* [Components of pedagogical technology]. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
2. Bekh, I. (2018) Komponentna tekhnolohiia skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosti [Component technology of ascending personality growth to spiritual values]. *Pochatkova shkola : naukovo metodychnyi zhurnal*, 1, 5-10 [in Ukrainian].
3. Zakatnov, D. O. (2012). *Tekhnolohii pidhotovky uchnivskoi molodi do profesiinoho samovyznachennia* [Technologies of preparation of students youth for professional selfdetermination]. Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].
4. Zakatnov, D. O., Orlov, V. F., Zlochevska, L. S., Pavlov, Yu. O., & Lokshin, V. S. (2015). *Pedahohichni tekhnolohii pidhotovky uchnivskoi molodi do vyboru i realizatsii profesiinoi karty* [Pedagogical technologies of preparation of students youth for the choice and realization of professional career]. Kyiv: IPTO NAPN Ukraini [in Ukrainian].
5. Sysoieva, S.O., Krystopchuk, T.Ie. (2013). *Metodolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen: pidruchnyk* [Methodology of scientific and pedagogical research]. Rivne: Volynski oberehy, 64-71 [in Ukrainian].